

Tomahawkem po hlavě

7.7.2009 Literární noviny

ONDŘEJ MRÁZEK

O tom, proč členové komise, která vytvořila princip „kafemlejnků“, nechtějí pochopit nebezpečí, které v sobě tento systém skrývá, přemítaly LtN s ředitelem Filosofického ústavu Pavlem Baranem.

Jste jediným členem Komise pro hodnocení výsledků výzkumu a vývoje, který se postavil proti zavedení nové metodiky, kterou komise schválila. Kdy jste došel k názoru, že tudy cesta nevede?

Členem komise jsem se stal v lednu letošního roku, kdy už byla práce nastartována a ubírala se určitým směrem několik let. Metodika měla a má parametry, s nimiž se do jisté míry dalo pracovat. Správnou intencí je evidence a nastavení parametrů tj. definic toho, co ještě je výsledek bádání, a co už tímto výsledkem není. Jinou věcí je ovšem financování. Smyslem činnosti komise bylo nabídnout Radě vlády pro výzkum a vývoj, která navrhuje kabinetu objem finančních prostředků, nějakou metodu, jak tyto prostředky rozdělovat relativně spravedlivým způsobem. Nepovažuji se tedy ani tak za kritika takzvané metodiky hodnocení, se kterou lze jistě dále pracovat, ale spíše za kritika její aplikace na rozdělování zejména institucionálních finančních zdrojů pro výzkum a vývoj. Kritické výhrady k metodice měla a má řada členů komise a musím dodat, že diskuse v této věci byla vždy otevřená a byla vedena podle pravidel jednacího řádu této komise.

*** Záhy jste se nicméně stal kritikem způsobu rozdělování peněz, pro který se vžila hanlivá přezdívka „kafemlejnec“.**

Problém je v tom, že nelze rozdělovat – a to jsem zjistil poměrně brzy a stále na tom trvám – finanční prostředky mechanicky, tj. takovým způsobem, že jsou přidělovány body za výsledky a že se následně tyto body násobí určitým koeficientem a převádějí na koruny. To není, podle mého názoru, přijatelné a je třeba to opakovat a vysvětlovat. Důvody jsou, myslím, zcela srozumitelné.

*** V čem vidíte hlavní problém?**

Různé vědní obory nelze poměřovat stejným metrem. To je první a naprosto zásadní problém. Je evidentní, že se práce literárního vědce z hlediska nákladů na jeho činnost pohybuje v jiných položkách, než jsou náklady na činnost např. astronoma či vědce pracujícího v laboratořích nebo badatelů v oborech různých experimentálních věd apod. Z ekonomického hlediska je nesprávné, aby náklady na tyto různé činnosti byly financovány jednotným mechanismem, vycházejícím z prostého převodu bodu na koruny. Jinými slovy, body jsou „vyráběny“ v různých oborech za různých ekonomických podmínek. Tímto způsobem nelze rozdělovat finanční zdroje ani poskytovatelům, natož pak příjemcům v různých institucích. Zjednodušeně řečeno, za jiných podmínek se vyrábí tenisky a za jiných lyžařské boty.

*** Co je pravdy na tom, že pokud se nepodaří „kafemlejnec“ zastavit, hrozí Akademii věd likvidace?**

Problém tkví v tom, že mechanismus, kterému někteří říkají „kafemlejnec“, „mele“ na stejném principu institucím s rozdílným financováním. Pracoviště Akademie věd jsou z ekonomického hlediska převážně závislé na prostředcích ze státního rozpočtu vyčleněných na výzkum a vývoj. Z tohoto zdroje jsou kryty především náklady na jejich institucionální činnost. Jinak je tomu např. u vysokých škol, kde prostředky na výzkum a vývoj poskytované v současné době v rámci tzv. výzkumných záměrů, představují řádově několik desítek procent z celkového objemu prostředků, s nimiž školy, přesněji jejich fakulty, hospodaří. Větší část finančních prostředků je poskytována z kapitoly Ministerstva školství a váže se na počet studentů apod. Finanční prostředky ve výzkumných záměrech u vysokých škol představují určitě důležitý zdroj jejich financování. Jakékoli krácení financování vědy na vysokých školách je jistě zásadně nežádoucí, prudká redukce institucionálních zdrojů pro kapitolu Akademie věd není v řádu dvou desítek procent však není pouze nežádoucí, je ve svém důsledku a zejména ve výhledu likvidační. Bez institucionálního finančního zabezpečení totiž soustava pracovišť Akademie věd postupně zanikne.

*** Kdo je autorem tohoto likvidačního scénáře?**

Takto bych, s Vaším laskavým svolením, otázku nepoložil. Před několika lety začal být prosazován princip násobení bodů finančním koeficientem s tím, že tento princip bude zčásti uplatněn od roku 2010. Jistě to souvisí s reformou výzkumu a vývoje. Na počátku stála v zásadě správná myšlenka, že je třeba najít

vhodný způsob, jak finanční zdroje na výzkum a vývoj spravedlivě rozdělit. Tuto rozumnou úvahu se ovšem zatím nedaří realizovat. Jedním z důsledků tohoto nezdaru jsou i negativní dopady na financování rozpočtové kapitoly Akademie věd. Nedomnívám se tedy, že by návrh financování kapitoly Akademie věd pro rok 2010 byl výsledkem jakéhosi předem promyšleného scénáře.

*** Nakolik se na těchto potížích podepsala ekonomická krize, jak je to občas interpretováno?**

Vysvětlení není zcela jednoduché. Vládní návrh financování výzkumu a vývoje, který bude projednáván v parlamentu, ve svém celku patrně nijak zásadně redukován nebyl. Je ovšem pravděpodobné, že pokud by nedošlo k finanční a ekonomické krizi, bylo by možné prostředky na výzkum a vývoj navyšovat. Kdyby ale neplatí. Skutečným důvodem je přesun položek a priorit uvnitř „balíku“ finančních prostředků, přidělovaných výzkumu a vývoji. Roste důraz na financování z účelových prostředků, postupně narůstají i prostředky na výzkum a vývoj pro Ministerstvo průmyslu a obchodu. Počítá se i se vznikem Technologické agentury, což jsou opět peníze, k nimž bude mít blíže aplikovaný výzkum.

*** Kde jsou tedy podle Vás příčiny tohoto neveselého stavu věcí?**

O některých jsem již hovořil, ne ale o všech. V této souvislosti se dá zmínit i jakýsi duch doby, z němčiny známe výstižný pojem Zeitgeist. Do určité míry to souvisí i s únavou z osvícenské racionality a s ní spojeným přijetím tzv. postmoderní situace. S tím je spojen paradoxně i tlak na uplatňování technokratických vzorců myšlení. Příklad: požadavek na relativně rychlé výsledky investovaných finančních prostředků.

*** Neměl by ale určovat směřování české vědy i vyšší zájem než jen pohled správce veřejných peněz, tedy krátkodobý zisk?**

Samozřejmě je snadné odpovědět kladně. Každý, kdo se zabývá základním výzkumem, ví, že za jeho výsledky je práce často i mnoha desetiletí. Platí to nepochybně jak pro bádání v oblasti např. lékařských věd, tak i při úsilí o porozumění dějinám národa, politickým souvislostem středoevropského prostoru apod. Těžko odhadnout, jestli u několika svazků Dějin pravěkých Čech můžeme diskutovat o tom, zda vůbec a kdy přinese toto dílo jakýkoli měřitelný efekt. A jak je tomu např. v chemii? Nebo v jiných disciplínách. Víme kdy a za jakých podmínek se bádání základního výzkumu promítne např. do výroby léků?

*** Nejsou za technokratickým přístupem i tlaky politické scény?**

Politická sféra je nepochybně součástí širšího kontextu, který ve věci, o níž diskutujeme, působí. Nelze se divit, že politici často chtějí výsledky svého působení na veřejný život předvést společnosti v určitých cyklech odpovídajících leckdy volebním obdobím. Technokratické přístupy ke vzdělání a vědě však prostupují nepochybně různými částmi politického spektra, takřka bez ohledu na příslušnou politickou orientaci. Různé postoje najdeme i v rámci českých politických stran. Někteří sociální demokraté např. profesor Kohák, by tlak technokratických vzorců jednání jistě odmítli a odmítají, jiné skupiny mají k odlišnému pohledu na život a na svět nepochybně blíže. Jistě ale platí, že „duch doby“ se vznáší nad ideologickými vlnami a ty vyjadřují konečkonců rozdílné zájmy politických a ekonomických aktérů. Zájmy se střetávají, vedou často i k původně nezamýšlenému soupeření o zdroje a to bez ohledu na to, s jakými dopady na společnost jako celek lze počítat.

*** Vláda si určila jako jednu z priorit podporu vědy a výzkumu, realita je, jak je vidět, poněkud odlišná...**

V této věci je situace poněkud složitější než se jeví na první pohled. Celkový objem prostředků na výzkum a vývoj zůstal zachován, přestože rozpočet pro řadu jiných kapitol musel být díky krizi redukován. Jak už jsem uvedl, prostředky na výzkum navyšeny ovšem nebyly a důsledkem toho jsou výraznější tenze o rozdělení finančních zdrojů. Nová ekonomická situace a její dopady, kterou před rokem ještě málokdo očekával, by rozhodně neměly být řešeny na úkor jedné z nejvýznamnějších složek v oblasti výzkumu a vývoje, tj. soustavy pracovišť Akademie věd. Těžko tedy říci, zda se jedná o předem naplánovanou politickou zakázku, nebo spíše o situaci, vyvolanou novými ekonomickými, finančními a tedy i politickými skutečnostmi.

*** Jak se podle vás projeví přesun peněz na účelové financování projeví v české vědě?**

Účelové financování, tj. financování z grantových prostředků, je za určitých přesně stanovených podmínek nepochybně vhodné pro některé obory a některé typy výzkumu. Pro řadu badatelských aktivit je ale nezbytné trvalé institucionální zázemí. Financování prostřednictvím grantů lze poněkud lépe využít v

oblasti výzkumu na vysokých školách. Podlomení institucionálního financování na pracovištích Akademie věd i snížení absorpční schopnosti pracovišť Akademie věd směrem ke grantovým zdrojům. Navíc financování prostřednictvím grantů nemůže vyřešit nezbytné institucionální zázemí trvalejší povahy jako knihovny, laboratoře, redakce časopisů, nakladatelství, archivy a další infrastrukturu, která byla budována po celá desetiletí a investice do ní představují řadu miliard pouze za období posledních let. S financováním prostřednictvím grantů je nepochybně spojená i určitá nechuť vůči institucím jako takovým vedená představou, že nejkvalitnější výkony se generují v situaci, kdy badatelé působí jako jednotlivci nebo malé kolektivy mimo instituce. Je s tím spojen jakýsi apriorní odpor k institucím jako k prostředí plnému až nemravného pohodlí a badatelských „neřestí“.

*** Zastánci „kafemlejnku“ ale přece mluví o nutnosti reformy, která by zaručila větší efektivitu vědeckého bádání?**

Proč neuvažovat i o efektivitě základního výzkumu? To ovšem neznamená nerozumnou destabilizaci vybudované struktury pouze proto, že existuje apriorní nechuť k jejich existenci jako takové, je třeba podle mého usilovat o vyplnění těchto „slupek“ efektivním obsahem a jednoznačně odmítnout lehkovážné nakládání s lidským ekonomickým, kulturním a duchovním potenciálem. Soutěž o grantové zdroje by měla být férovou, tj. nelze na jedné straně jednomu ze soutěžících prorazit díru do lodi, tak jak to kdysi v knížce našeho dětství „spravedliví“ Apačové provedli pro jistotu Old Shatterhandovi, aby zajistili „rovné“ podmínky svému náčelníkovi. V našem případě by ale spravedlnost nezvítězila a pracoviště Akademie věd s dírou v lodi a bez institucionálního financování by šla ke dnu. A pokud by se potopila, pak by to bylo prezentováno jako důsledek jejich slabosti a nedostatečného badatelského výkonu.

*** Vědci dlouhou dobu víceméně trpně snášeli ekonomickou nepřízeň politiků. Začnou bojovat teď, když jim jde o existenci?**

Těžko říci. Výrazným rysem je něco, pro co bych použil termín „splendid isolation“. Mnoho vědců, kteří se pohybují ve výzkumu a vývoji, je přesvědčeno, že není dobré se zahazovat s politikou. Zdá se mi, že zejména pracovištím Akademie věd v situaci stávajícího rozpočtového tlaku, dosud chybí „politické krytí“ a nemyslím tím konkrétní skupinu politiků nebo politickou stranu, ale především podporu vědě napříč politickým spektrem. A to je navíc podmínka skutečné apolitičnosti výzkumu v kontextu České republiky. Připomínám pouze prastarý spor mezi filozofy a sofisty v antickém Řecku, kdy sofisté moudrost prodávali a nabízeli veřejnosti, zatímco filozofové byli ti, kdo se veřejnosti odmítli podbízet. Co kdysi platilo o filozofii, nese v sobě i dnes mnoho badatelů v různých oborech. Nemají chuť ztrácet čas tím, že budou vysvětlovat veřejnosti, čím se zabývají a co jim mohou tedy nabídnout. To je ale v dnešní situaci nepochybně handicapem.

*** Jaké by měla likvidace Akademie věd, pokud by k ní došlo, důsledky pro českou společnost?**

Odpověď na tuto otázku bude vždy tančit na tenkém ledě každodennosti. Den poté by se nestalo nic zvláštního. S ironií řečeno – pouze někteří badatelé a zaměstnanci by přišli o práci, museli by si tedy hledat jinou.... Jinou úroveň odpovědi je třeba ovšem hledat v hlubším kontextu a v souvislostech, které vypovídají o povaze jednotlivých vědních oborů a jejich vztahu ke společnosti. Každý z vědních oborů, pěstovaných po desetiletí na pracovištích Akademie věd, má svůj specifický vztah a přínos pro život jednoho každého občana i společnosti jako celku bez toho, zda to jednotlivci či celek reflektují. Jiné mohou být dopady v oblasti přírodních věd, či věd technických, jiné v oblasti sociálních a humanitních věd. Ta je mi přirozeně bližší. Zmíním tedy alespoň prostor svobody bádání s možností porozumění lidskému životu a životu společnosti. V této souvislosti si dovoluji připomenout, že česká společnost více méně šedesát let, tj. od roku 1938 do roku 1989, nežila v oblasti sociálních a humanitních věd v plném evropském kontextu. Další, byť dílčí zásah, by nápravě této situace jistě nepřispěl. Naopak, je třeba hledat předpoklady takového duchovního „návratu“ do Evropy.

*** Které to jsou?**

Jedním z nich je pluralita zdrojů institucionálních i finančních. Nemáme tu jako v Německu dvacet špičkových badatelských universit. Ale musíme si uchovat takovou strukturu pracovišť, která by garantovala v oboru humanitních a sociálních věd rozmanitost pohledu na české dějiny, na filosofickou reflexi, český jazyk, literaturu, sociologickou reflexi společnosti, interpretaci života jednotlivce a společnosti z pohledu psychologie atd. Jen málokdo si uvědomuje, že Akademie věd spravuje rozpočtovou kapitolu nikoli na základě výsledků voleb. Vedení Akademie věd je ustanoveno takříkajíc svobodnou volbou „zdola“, tj. z pracovišť Akademie. V tomto smyslu se jedná o princip počátku 90. let, kdy se ještě nezdála víra v

demokracii naivní. Jiné kapitoly jsou řízeny správci na základě výsledků vzešlých z voleb. Tyto resorty si politické strany přirozeně rozdělují. To ovšem neplatí pro kapitolu Akademie věd. Toto malé pole svobody v politickém prostoru je tedy ohroženo. Je to hodnota, která má svůj význam, ale odtud plyne i určitá slabost v současném politickém kontextu, o němž jsem již mluvil.

*** Část politického spektra úspěšně tahá národ za nos jakési falešné národní identity, počínaje pokřiky „kdo neskáče, není Čech“ a agresivním nacionalismem konče. Skutečná národní identita tím ale dostává na frak...**

Dnešní svět je prostoupen globálními procesy, a ty si vyžadují kompenzaci. Tyto kompenzace mohou být různého typu. Ty jednoduché v podobě „pokřiku“, ty složitější ve formě hledání nového typu identity a také identifikace s lokálním či regionálním prostorem. Identita a identifikace nemusí být pouze státní, ale také státní, nemusí být pouze česká, ale i regionální. Hledání této identity bez opory o tradici sociálních a humanitních věd, byť ve druhé polovině 20. století tak těžce podlomenou, je bezvýchodné. Být součástí Evropy pro české země, Moravu i Slezsko dnes více než kdy jindy předpokládá porozumění nám samotným, našim tradicím, naší kultuře a našim dějinám. Tyto podmínky musíme splnit sami pro sebe a odpovědi na otázky s tímto plněním spojené musíme hledat nejprve doma. Patřit do Evropy dnes znamená rozumět sami sobě a předpokladem tohoto porozumění je především úroveň vzdělanosti, vědy a kultury. Díra do lodi české vědy a následná výzva ke spravedlivé soutěži, musí nutně skončit nikoli na dně řeky Rio Pecos, ale v prázdném prostoru přerušených tradic evropské vzdělanosti, vědy a kultury.